

3. Про Державну прикордонну службу України: закон України від 03 квітня 2003 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 28.10.2022).
4. Про Національну поліцію України: закон України від 02 липня 2015 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 28.10.2022).
5. Про Службу безпеки України: закон України від 25 березня 1992 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 28.10.2022).
6. Про прокуратуру: закон України від 14 жовтня 2014 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 28.10.2022).
7. Про Державне бюро розслідувань: закон України від 12 листопада 2015 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 28.10.2022).
8. Положення про Державну митну службу України затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-п#Text> (дата звернення: 28.10.2022).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-278-7-13>

ОГЛЯД ОСНОВНИХ ТЕОРІЙ СУТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Цьомра В. Ю.

*голова ГО «Лабораторія права»,
аспірант*

*Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна*

Феномен юридичної особи як суб'єкта права небезпідставно вважається одним із найскладніших предметів, що досліджувалися науковцями протягом всього періоду існування сучасної юриспруденції. Розкриття сутності юридичної особи є однією із найцікавіших та, водночас, найскладніших проблем юридичної науки,

яку вона намагалась вирішити ще з часів виникнення перших юридичних осіб. Проте до цього часу не існує загальноприйнятої теорії, яка б належним чином розкрила сутність феномену юридичної особи як суб'єкта права, а також показала б вплив зміни теоретичних підходів до розуміння інституту юридичної особи на уявлення про її правосуб'єктність, в зв'язку з чим дослідження даного питання не втрачає в своїй актуальності.

Питання про те, чим чи ким є юридична особа, постійно привертало увагу вчених-правознавців. В результаті тривалих наукових досліджень, які мали істотний вплив на практичну юриспруденцію, сформувався декілька основних теорій, кожна з яких по-своєму вирішує зазначене питання.

Історично першою комплексною теорією сутності юридичної особи стала теорія фікції або уособлення, яка виникла в результаті рецепції римського права з врахуванням більш пізніх особливостей пізнавальної практики.

При трактуванні римських першоджерел середньовічні юристи під терміном *persona* розуміли лише правоздатну та повністю дієздатну людину. Відповідно, римські союзи чи інші приватні корпорації розглядались лише як союзи фізичних осіб, ідея самостійного правосуб'єктного буття юридичної особи не виникла, та й власне поняття юридичної особи не було сформоване. Однак завдяки активній діяльності глосаторів, а пізніше консіліаторів вперше була озвучена думка про установа законом фікції щодо реалізації однією особою колективної волі всіх членів корпорації. Фікція розумілася як певний продукт юридичної необхідності.

Автором теорії фікції вважають папу Інокентія IV [1, с. 53–55], який говорив про неможливість відлучення юридичної особи від церкви через те, що корпорація не має душі, а існує лише в уяві людей, будучи *persona ficta*, тобто фіктивною, не існуючою в реальності особою [2, с. 4; 3, с. 152–153]. Тим самим було повторно підкреслено думку про так звану «матеріальність» суб'єкта правовідносин.

Теорія фікції остаточно сформувалась в роботах Фрідріха Карла фон Савіньї в середині XIX століття (який фактично перший висунув цілісну теорію сутності юридичної особи), Ернеста Рудольфа Бірлінга та деяких інших юристів, отримавши назву теорії уособлення. Савіньї зазначав, що право вимушене звертатися до фікції у випадку, коли для досягнення певної цілі недостатньо одного індивіда, а необхідно певний їх союз, який держава наділяє окремим об'ємом прав та

обов'язків. Л.Л. Герваген у праці «Про юридичну особу» здійснює умовний поділ розвитку поняття та вчення про юридичну особу до Савіньї та після нього, зазначаючи, що фактично саме після праць Савіньї дослідження юридичної особи перейшло з практичної у наукову площину та набуло філософського підтексту.

В ході наукових досліджень та пошуку обґрунтувань теорії фікції (чи уособлення) поступово утворилось декілька самостійних течій цієї теорії. Одна течія пояснювала необхідність юридичної особи як носія колективної цілі її учасників. Представники іншої течії тлумачили існування юридичних осіб не як реалізацію об'єктивної необхідності, а як задоволення якихось людських потреб, з якими повинна миритися держава. Треті вбачали тут підміну поняття фізичної особи як первинного носія прав та обов'язків.

Вагомий прорив в розумінні сутності юридичної особи був зроблений в кінці XIX – на початку XX століття. Особливістю правових поглядів цього часу став перехід до уявлень про юридичну особу як про реально існуючого суб'єкта. Юридичну особу почали розглядати в соціально-правовій площині як соціальний організм, який розвивається, змінюється та припиняє своє існування, тобто уподібнюється людині, а не як певну уявну конструкцію, яка існує завдяки прийому юридичної техніки.

Концепція юридичної особи як реального суб'єкта поєднує собою декілька основних напрямків. Так звана «органічна теорія» відкидала фікцію (як форму існування юридичної особи) та розглядала юридичну особу у вигляді живого організму, наділеного, подібно до людини, тілом, душею і волею. Згідно з цією теорією вираження волі юридичної особи здійснюється фізичними особами, які є єдиним цілим з юридичною особою. Автори теорії реального суб'єкта для того, щоб пояснити природу юридичної особи, застосовують юридичний прийом аналогії [4, с. 90].

У теорії соціальної реальності юридичну особу визнають дійсним суб'єктом права, хоча і безтілесним. Професор Д.М. Генкін розуміє юридичну особу як соціальну реальність, що наділена відокремленою правосуб'єктністю та майном для виконання покладених на неї цілей. Г. Дєрнбург розглядав юридичну особу як соціальну організацію з самостійною правосуб'єктністю. Згідно з вказаною теорією вважається, що не дивлячись на те, що юридичні особи не є чимось тілесним, вони все ж таки реально існують та є, подібно до інших

правових явищ, результатом розумової діяльності, а не плодом фантазії.

Окремі радянські теорії юридичної особи уособлювали її з трудовим колективом чи директором. Так, радянськими науковцями в підтримку теорії колективу було сформульовано положення щодо відповідальності юридичної особи за дії її представників. Прихильники теорії директора ж зазначали, що за діяльність юридичної особи відповідає безпосередньо керівник, саме він встановлює конкретні плани та графіки роботи, визначає окремі напрямки діяльності. Проте такі погляди зазнали значної критики, оскільки недоцільно уособлювати юридичну особу з її колективом чи директором, які є лише частиною цієї юридичної особи; через них реалізується воля юридичної особи, але колектив чи індивіда та їх воля – це ще не вся юридична особа.

Поряд із визнанням юридичної особи реально існуючою сутністю розвивались і інші, цікаві та суперечливі за своїм змістом теорії. Так, починаючи з середини XIX століття достатньо значна кількість вчених почала розвивати теорію про те, що права можуть існувати без суб'єкта, приводячи як приклад так звану «лежачу» спадщину. Професор Мюнхенського університету Алоїз Брінц висунув цікаву теорію «цільового майна». На його думку, існування юридичної особи не є обов'язковим для досягнення певних колективних цілей, для цього достатнім є лише наявність окремого майна, яка використовується з чітко поставленою метою. Майно, яке колись належало фізичним особам, з часом переходить у спільну власність корпорації (як об'єднання фізичних осіб) і стає власністю цілі.

Враховуючи багатоманітність теорій сутності юридичної особи, можемо зробити наступні загальні висновки щодо їхнього впливу на розвиток вчення про юридичну особу та уявлень про її право-суб'єктність:

– усі наукові теорії сутності юридичної особи прямо чи опосередковано визнають існування її як окремо визначеного, відділеного від фізичної особи, суб'єкта права, наділеного правами, обов'язками та відокремленим майном;

– теорія фікції (уособлення) розглядає юридичну особу як видумане та штучне явище, відкидає її соціальну-правову об'єктивність. Одночасно прихильники цієї теорії все ж визнають факт

існування окремо вираженого, складного в побудові конструкції, самостійного суб'єкта – юридичної особи;

– наступні теорії сутності юридичної особи відкидали фікцію як юридичний прийом при поясненні правової природи цього явища. Більшість авторів різноманітних теорій погоджувались у тому, що застосовувати конструкцію фікції в даному випадку буде не зовсім коректно;

– кожна із відомих наукових концепцій сутності юридичної особи вчинила певний вплив на науку теорії права, а також на практичну юриспруденцію, що стосувалася юридичної особи та її правосуб'єктності. Серед іншого такі вчення знайшли своє відображення і сучасному законодавстві;

– не зважаючи на всю багатоманітність та різноплановість теорій юридичної особи, всі вони сходяться до тієї позиції, що юридична особа постає як самостійне правове явище, відокремлене від інших явищ правового світу, вона наділена правосуб'єктністю, що дозволяє їй бути повноцінним учасником правовідносин.

Література:

1. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву: из истории цивилистической мысли: гражданское правоотношение: критика теории «хозяйственного права». М. : Статут, 2003. 777 с.
2. Сумской Д. А. Статус юридических лиц : учебное пособие для вузов. М. : Юстицинформ, 2006. 328 с.
3. Бородин В., Хохлов Е. Понятие юридического лица. История и современная трактовка. *Государство и право*. 1993. № 9. С. 152–159.
4. Богданов Е. Проблема сущности юридического лица. *Современное право*. 2011. № 11. С. 89–94.
5. Кочин В. Правова сутність юридичної особи. *Юридична Україна*. 2013. № 5. С. 43–48.